

СЕКЦІЯ 4 СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.161.2:81'42

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-29>

КОНЦЕПТ «ГОЛОС» ЯК СТРУКТУРНА ОДИНИЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ: ІДІОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Боєва Евеліна Володимирівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
evelinaboeva4@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5966-0538

У статті подано спробу схарактеризувати різні за мотивацією та структурою номінації голосу (вербалізатори), якими концепт «голос» представлений у художньому мовленні. Дослідження здійснювалося в руслі когнітології, а саме когнітивної семантики. З'ясовано антропорелевантну природу цього концепту, що в художньому тексті виступає як константа української лінгвоментальності. Актуальність розвідки зумовлюється антропоцентричною спрямованістю сучасної лінгвістики й полягає в потребі застосування нового підходу до мовних явищ, а також у недостатньому ступені його розробленості з погляду когнітивної семантики, хоча комплексний аналіз вербалізації цього концепту, пов'язаного з процесом мовлення, має значні перспективи. Матеріалом дослідження послуговували 100 контекстів, які включають номінації голосу. Ці контексти отримано шляхом суцільної вибірки з художніх творів українських письменників: М. Хвильового, Т. Осьмачки, І. Багряного, О. Довженка. Прагнути структурувати концепт «голос» на матеріалі прозових творів відомих українських митців, здійснили класифікації номінацій голосу за двома принципами – за постійною або актуальною на цей момент ознакою й за структурними параметрами. За першою класифікацією вербалізатори концепту «голос» аналізувалися за постійною, «умотивованою» (за С. Кодзасовим) ознакою та за оказіональною, актуальною на цей момент ознакою. Установлено, що обидва типи номінацій мають різноманітне представлення (більше ніж 8 ознак) у художньому мовленні українських письменників і дають нам уявлення про те, які саме характеристики голосу є найсуттєвішими для носіїв української мови. Доведено, що в проаналізованих художніх творах голос є одним із потужних засобів характеротворення. У другій класифікації виокремлено дві основні структури номінацій, якими концепт «голос» представлений в українській лінгвоментальності, – експліцитну й імпліцитну. Художні тексти засвідчують, що імпліцитна структура є найбільш частотною з широкою представленістю дієслівних і бездієслівних номінацій. Голос людини (персонажа) передає нам величезний обсяг екстралінгвістичної інформації, яку ми сприймаємо на підсвідомому рівні та яка зумовлює наше сприйняття не лише висловлювання, а й самої людини (персонажа). Доведено, що вербалізатори голосу в художньому мовленні виконують функцію психологічної деталі, що характеризує мовця. Різноманітність способів представлення свідчить про те, що концепт «голос» є добре структурованим, а отже, важливим компонентом мовної картини світу українців.

Ключові слова: концепт, антропоцентричний підхід, номінації голосу, художнє мовлення, мотивовані ознаки, структури номінацій, модифікатори голосу, контекст.

THE CONCEPT OF “VOICE” AS A STRUCTURAL UNIT OF THE UKRAINIAN LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD: THE IDIOSTYLISTIC ASPECT

Boeva Evelina Volodymyrivna,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature
State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky”
evelinaboeva4@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5966-0538

The article discusses voice nominations (verbalizers) of the concept “voice”, different in terms of motivation and structure. The presented research was carried out in the area of cognitive science, namely, cognitive semantics.

The anthropo-relevant nature of this concept, which acts as a constant of Ukrainian linguo-mentality in the belles-lettres text, has been determined. The relevance of the presented study is attributed to the anthropocentric focus of modern linguistics and the need for a new approach to the linguistic phenomena. A complex analysis of this concept verbalization is an area of promise and substantial potential. The survey was based on 100 contexts having voice nominations. These contexts were obtained through a complete selection of the works of Ukrainian writers: M. Khvylyvi, T. Osmachka, I. Bagryany, O. Dovzhenko. Structurizing the concept of "voice", voice nominations were classified on two principles – a permanent or presently relevant characteristics and structural parameters. According to the first classification, the verbalizers of the concept "voice" were analyzed on a constant, "motivated" (S. Kodzasov) characteristics and on an occasional, presently relevant one. Both types of nominations have a diverse representation (more than 8 features) in the works of Ukrainian writers and give us an idea which voice characteristics are the most relevant for native speakers of Ukrainian. Voice acts as one of the potent means of character formation. According to the second classification, two main categories of nominations were determined, by which the concept "voice" is presented in Ukrainian linguo-mentality - explicit and implicit. Belles-letters texts testify that the implicit structure is the most frequent with the widespread presence of verbal and non-verbal nominations. The voice of the person (character) conveys a huge amount of extralinguistic information that we perceive at the subconscious level and which determines our perception of an utterance as well as a character in general. Verbalizers of voice perform the function of a psychological detail that characterizes the speaker. The variety of the representations shows that the concept "voice" is well structured, and therefore an important component of the linguistic picture of the world of the Ukrainians.

Key words: concept, anthropocentric approach, voice nominations, artistic speech, motivated characteristics, structures of nominations, voice modifiers, context.

1. Вступ

Як відомо, сучасне зарубіжне та вітчизняне мовознавство характеризується стрімким розвитком когнітивної лінгвістики. Сьогодні спостерігається інтенсивний розвиток різноманітних підходів до вивчення концептосфери мови. Провідним методом дослідження в когнітивній лінгвістиці є концептуальний аналіз, що виник на противагу традиційному семному членуванню лексичного значення. Саме такий підхід застосовано для аналізу концепту «голос» у художньому мовленні.

Представлене дослідження здійснювалося в руслі когнітології, а саме когнітивної семантики. Головною метою цього напряму є розгляд значення як ментального явища, пов'язаного зі способами отримання, збереження й обробки інформації людським мозком. Основною умовою такого семантичного опису мови, на думку дослідниці О. Рахіліної (Рахіліна, 2000), є те, що він має спиратися на загальні, «людські», механізми, тобто бути антропоцентричними.

Отже, актуальність представленої розвідки зумовлюється антропоцентричною спрямованістю сучасної лінгвістики й полягає в потребі застосування нового підходу до мовних явищ. Крім того, актуальність дослідження концепту «голос» убачаємо в недостатньому ступені його розробленості з погляду когнітивної семантики, хоча комплексний аналіз вербалізації цього концепту, пов'язаного з процесом мовлення, має значні перспективи.

Наукова новизна дослідження визначається можливістю використання одержаних результатів у моделюванні системи вербалізаторів концепту в художньому дискурсі, зумов-

лена перспективою подальшого розроблення різномірних шарів української мовної картини світу з позиції когнітивної семасіології.

Матеріалом дослідження послуговували 100 контекстів, які включають номінації голосу. Ці контексти отримано шляхом суцільної вибірки з художніх творів українських письменників: М. Хвильового («Санаторійна зона») (Хвильовий, 1990), Т. Осьмачки («Старший боярин») (Осьмачка, 1998), І. Багрянного («Тигролови») (Багрянний, 2000), О. Довженка («Україна в огні») (Довженко, 1984).

Метою дослідження є структурування концепту «голос» як складника української лінгвоментальності, аналіз способів представлення досліджуваного концепту в художньому мовленні.

Основними завданнями є мотивувати необхідність когнітивно-семантичного дослідження концепту «голос» як важливого складника української лінгвоментальності; показати різноманітні способи номінації голосу, а також їх залежність від контексту в художньому мовленні; здійснити класифікацію номінацій голосу за його постійною чи актуальною на цей момент ознакою; розглянути можливі структури вербалізатори голосу, представлені в ідіостилях українських письменників.

2. Зміст концепту «голос» у художньому мовленні

Як відомо, за закріплення окремих явищ дійсності у свідомості людини й репрезентацію їх у мові відповідає *концепт* – одиниця концептуальної картини світу, частиною якої є мовна картина світу. Серед багатьох авторських визначень найбільш вичерпним,

на нашу думку, є визначення концепту Т. Ковальової: «Концепт сприймається як комплексне багатовимірне соціопсихологічне й культурно-значуще утворення, що співвідноситься як з колективною, так і з індивідуальною свідомістю, зі сферою науки й мистецтва, побутовою сферою та особистісним середовищем існування мовного суб'єкта» (Ковальова, 2002: 40). Шлях когнітивного аналізу концепту «голос» обрано нами не випадково. Цей концепт нерозривно пов'язаний із людиною як носієм голосу, у зв'язку з чим у ньому сконцентрований величезний масив знань про людину взагалі.

Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ дає можливість акцентувати в ході дослідження увагу на людині як на неповторній особистості, виявити особливості її мовлення, мислення, діяльності, адже «антропоцентричність моделі світу реалізується в її орієнтації на людину, яка, у свою чергу, орієнтує своє життя на модель світу» (Цив'ян, 1990: 11). Саме цим визначається вагомість питання про роль антропологічних факторів у художньому тексті. Проблема сприйняття мовлення є однією з гострих проблем сучасної лінгвістики та психології, можливо, когнітивний аналіз концепту «голос», вивчення внутрішніх антропоцентричних факторів, що мотивують його ознаки й характеристики та впливають на сприйняття сказаного, допоможуть хоча б на крок наблизитися до її розв'язання. Саме тому вважаємо важливим дослідження та розроблення концепту голосу, без якого неможливе не лише вербальне висловлення, а й часто його розуміння.

Багатомірність ситуацій мовлення, а точніше, унікальність і неповторність кожної з них дає нам безліч підстав для номінації мовлення. Застосувавши до мовного матеріалу, який дають нам твори О. Довженка, І. Багряного, М. Хвильового, Т. Осьмачки, класифікацію дослідника С. Кодзасова, який на матеріалі російської мови здійснив розподіл номінацій за внутрішніми властивостями голосу (Кодзасов, 2000: 504–507), ми спробували розподілити всі зафіксовані в художніх текстах номінації голосу, беручи до уваги його властивості й характеристики. Отже, розподілено номінації голосу на дві великі групи: 1) «умонтовані» (термін С. Кодзасова), або постійні характеристики голосу (і самого мовця) – зумовлюються індивідуальними, заданими наперед особливостями мовця: статтю, віком, вродженими особли-

востями звучання голосу тощо; 2) «оказіональні», або мотивовані ознаки, наявність яких може пояснюватися певними об'єктивними (зумовленими зовнішніми факторами) чи суб'єктивними (зумовленими внутрішнім станом мовця) причинами.

Серед зафіксованих нами номінацій голосу, що відбивають його «вмонтовані» характеристики, нами виокремлено такі підгрупи:

а) зумовлені видом, статтю (людина, чоловік, жінка, дівчина, хлопчик тощо): *Та враз із порога землянки залунав голос: – А здорові були, панове товариство!* (Осьмачка, 1998: 73).

У цьому прикладі саме слово *голос* немає при собі ніякої атрибутивної ознаки, але з контексту зрозуміло, що йдеться саме про людський голос. На це вказує репліка – привітання мовця. Ця номінація вказує на видову ознаку. Серед номінацій голосу за статтю ми виявили такі: *Пробило в церкві північ, аж у нашому березі проти батькиного города заспівав жіночий голос* (Осьмачка, 1998: 23): *– Мамо, є ломок. Він лежав у курятнику під віниччям, – почувся хлопчиків голос аж із межі* (Осьмачка, 1998: 95); *– А, вражі діти, – добувався знадвору дідів голос. – Вже, вже ідемо...* (Багряний, 2000: 56); *Бо далеко – чи з буряків, чи на буряки рвалась проста і невесела, мов побут дикунів, дівоча пісня (дівочий голос)* (Хвильовий, 1990: 419).

У наведених прикладах лексема *голос* модифікується прикметниками *жіночий, хлопчиків, дівочий*, що вказують на стать мовця. Але деякі із цих модифікаторів можуть імпліцитно вказувати не лише на стать, а й на вікову групу мовця;

б) зумовлені віковими особливостями мовця.

У ході дослідження ми не зафіксували номінацій голосу, які вказували б на конкретний вік мовця. Але існує багато прикметників на позначення голосу, що імпліцитно включають у себе вікові ознаки типу *молодий, старий* тощо, указують на приблизний вік або, точніше, на пору життя мовця (дитинство, молодість, старість). Варто звернути увагу на атрибутивну конструкцію *молодий голос*, яка може мати двоякий характер, тобто не завжди співвідноситься з віком мовця, адже навіть людина похилого віку може мати молодий голос (так само як молоді очі або молоду душу). Але з контексту неважко встановити приблизну вікову групу мовця: *– Батьку! – це дзвінкий, молодий голос. – Ну як?.. – Добре... – це бас* (Багряний, 2000: 52).

Іноді фіксуються випадки, коли з контексту не можна встановити ні статі, ні віку власника голосу: *Знову постріл! Постріл як грім! І враз крик. Жахливий, нелюдський крик, дитячий чи дівочий* (Багрянний, 2000: 51);

в) номінації голосу за належністю конкретній людині.

Номінації голосу конкретної людини найчастіше виражаються посесивною конструкцією: *Собак не видно було, а тільки голос дідів Гарбузів чувся з конюшині* (Осьмачка, 1998: 15); *На веранді зійшлась група санаторійців, і доносився сюди голос миришавого діда* (Осьмачка, 1998: 410).

Посесивна конструкція також може імпліцитно містити вказівки на вік, стать, рід занять мовця, що зумовлюють певні характеристики його голосу. Створюючи персонажа, автор наділяє його індивідуальними рисами: зовнішністю, характером, голосом. Ми завжди можемо впізнати голоси наших рідних, друзів за якимись особливостями, притаманними тільки їм. Так само й у художньому творі: автор виявляє саме ті особливості голосу свого героя, за якими він може бути безпомилково впізнаний: *До цього часу анарх жодного разу не говорив з Карно. І тепер йому здалося, що метранпажів голос він уже десь чув, ... саме такий упертий, повний безсмертного сарказму, з гаркавим акцентом* (Хвильовий, 1990: 394).

Отже, голос є одним із засобів створення характеру персонажа в художньому творі;

г) вроджені індивідуальні особливості голосу.

Серед позначень індивідуальних особливостей голосу, зафіксованих нами в художніх творах, можна виділити кілька різновидів за покладеною в основу розподілу ознакою:

– за гучністю: *Сестра Катря була надто тихою дівчиною, голос її ніколи не підносився на вищі нотки, і навіть тоді, коли вона хотіла висловити своє обурення, у неї нічого не виходило* (Хвильовий, 1990: 396);

– за висотою, звучністю: *Товариші поранені, визволено Київ! – пролунав високий, чистий голос сестри ще з порога* (Довженко, 1984: 43); *Тільки зрідка з десяти міської в'язниці долітав волохатий гомін: то кричав глухим, напруженим криком тюремний наглядач* (Хвильовий, 1990: 382);

– позначення голосу музичними термінами (бас, тенор): *Батьку! – це дзвінкий, молодий голос. – Ну як?.. – Добре... – це бас* (Багрянний, 2000: 51); *І його високий тенор став битися туюю об стіни і об стелю зем-*

лянки... І їх басы упали додолу і заридали розпукою (Осьмачка, 1998: 72).

У багатьох випадках *голос* позначається двома або кількома прикметниками, які взаємодоповнюють один одного, увиразнюючи ознаку. У таких випадках одна з номінацій є стрижневою, а інша є конкретизатором, модифікує її: *Пісня виводила з небуття ... і підгонить її ніжний дівочий голос. І високо-високо, аж понад той виноград сягає мрійний дівочий голос... А дівочий, вередливий голос над ним: – Грицьку! Чого ж ти не підпрягаєшся? Ну ж бо!* (Багрянний, 2000: 53).

Розглянемо тепер номінації голосу, що зумовлюються певними внутрішніми (суб'єктивними) чи зовнішніми (об'єктивними) причинами, – це *оказіональні номінації*. Як відомо, голос людини завжди залишається індивідуальним і неповторним, але його звучання може варіюватися залежно від психологічного стану мовця, його емоцій, фізіологічного стану, а також його інтенцій щодо адресата мовлення. Зміна голосу може також пояснюватися зовнішніми причинами, що не залежать від мовця. Оказіональні номінації сприймаються як відхилення від «унормованого», звичного звучання голосу, змушують нас шукати причини таких змін. У цьому нам допоможе використання принципу «когнітивного сценарію» (Вежбицька, 2001), адже для відтворення конкретного стану мовця, що зумовлює ту чи іншу ознаку його голосу, варто аналізувати не лише номінацію голосу, а й увесь контекст. Серед зафіксованих нами *оказіональних вербалізаторів* голосу можна виділити такі групи:

а) зумовлені психологічним та емоційним станом мовця.

Ця група номінацій голосу є найчисельнішою, включає номінації з різною структурою. Емоції людини дуже різноманітні й мають величезну кількість відтінків. Зафіксовано:

– радість/невдоволення: *– Ідуть, мамо! ідуть, – раптом зааярмувала Наталка дзвінко та голосно* (Багрянний, 2000: 89);

– прихильність/ненависть: *– І радий за вас, і шкода, що йдете! – сказав анарх ласкавим голосом: він завжди почував необхідність говорити з сестрою Катрею задушевно* (Хвильовий, 1990: 396); *Начальник вертався назад, і його проводжали дві мерехтливі цятки і здушене, щодалі, то розпучливішим гнівом наснажене: – Бережеш-ш-ш?! С-собака!..* (Багрянний, 2000: 30);

– ласкавість/різкість: *Ах, який ти глупенький, Хлоню! – сказав ласкаво анарх*

(Хвильовий, 1990 : 403); *Куди ж ви! Чого тікаєте?* – грубо кинула Майя (Хвильовий, 1990: 403);

– спокій/схвильованість: *Старий Сірко позіхнув, ворухнув бровами:– Купив, кажеш? Добре. – І спокійно та голосно: – От бач? Твоя правда, Ганно* (Багрянний, 2000 : 93); – *Неправда! Василь Маркович цього нам не казав – почувся схвильований голос молододі вчительки* (Довженко, 1984: 21);

– піднесеність/байдужість: *Один із хворих натхненно розповідав про барикади під Києвом, про божевільного Муравйова, про «Арсенал»* (Хвильовий, 1990: 392); – *Стривай, – спинив Григорій. Він вибрав зіп поду світлину з тигром і подав Наталці. – А це що таке? – Як що? Це ми з кішкою – промовила байдуже* (Багрянний, 2000: 61);

– тріумф/пригніченість: – *Да! – побідно сказала Унікум* (Хвильовий, 1990: 399); *Він говорив тихо, втративши з туги силу голосу* (Довженко, 1984: 9);

– упевненість/непевненість: *І тільки юна та чорнява мати з немовлям, ніби виголошуючи його думки, прорекла переконано, з щирою надією, співчуттям, упертістю: – Дістане!..* (Багрянний, 2000: 91);

– гнів/обурення: *А зсередини розгнівано відповідали: – Божевільний, чорт вас не вхопить. Тікайте швидше від хати!* (Осьмачка, 1998: 14); *Анарх, як ведмідь, підвівся і – воістину – рывкнув: – Чого ви хочете від мене?* (Хвильовий, 1990: 418). У цьому випадку ознака голосу імпліцитно закладена в самому дієслові на позначення мовлення – *ривкнути*. За цією ознакою воно співвідноситься із самим героєм, його зовнішнім виглядом (як ведмідь). Репліка героя могла б передбачати різні стани – нерозуміння, страх, гнів. Але, беручи до уваги показники *ривкнув, як ведмідь*, ми бачимо, що герой перебуває в стані крайнього обурення, роздратування, злості;

– розпач: – *Многогрішний!!! – Начальників крик звучав люто і водночас благально, – не то він погрожував, не то кликав, просив. Нема...* (Багрянний, 2000: 31);

б) номінації, зумовлені фізичним станом мовця.

Ця група номінацій голосу є не такою чисельною, як перша, і представлена лише кількома прикладами. Але принцип аналізу залишається той самий: за способом номінації голосу та загальним контекстом ми можемо визначити, у якому фізичному стані перебуває герой і як це позначається на його голосі. Наприклад: *Тиша цілковита, това-*

ришу генерал, – сказав він пошепки і раптом затремтів – його морозило (Довженко, 1984: 36). Фізичний стан героя – слабкість, на що вказують такі показники, як *затремтів, морозило*. Тому герой не може говорити на повний голос, говорить пошепки;

в) номінації, зумовлені інтенціями мовця щодо адресата.

Ці вербалізатори голосу вказують на мету мовця певним чином вплинути на того, до кого звернене мовлення, викликати певні почуття. Серед зафіксованих нами в художніх творах номінацій, мотивованих метою висловлення, ми можемо виділити кілька підгруп на основі різних відтінків голосу:

– погрози: *Зараз ідіте геть! Тут єсть і поліція, – проказала вона зниженим, але страшно схвильованим і безжально погрозливым голосом* (Осьмачка, 1998: 89);

– докору: *Совісті в тебе нема, – з докором сказав Хома* (Довженко, 1984: 62);

– повчання: – *Дарма ображаєтесь і смієтесь дарма, – сказав повчально літній вже й напідпитку колгоспник Богдан Шамрило* (Довженко, 1984: 58);

– жалю (до когось): *Чому це всі говорять з ним таким жалісливим тоном, ніби і справді з ним діється щось неладне* (Хвильовий, 1990: 397);

г) номінації, зумовлені об'єктивними причинами.

У цю групу виокремлено кілька контекстів, у яких та чи інша ознака голосу пояснюється зовнішніми факторами, незалежними від мовця. Наприклад: *Хворі, крім Карно, пішли на веранду, де зібралась група: відтіля доносились голосні голоси. Здавалось вони хочуть перекичатися чвирю* (Хвильовий, 1990: 416). Об'єктивним фактором є *чвиря*, яка заглушує людські голоси, тому виникає необхідність говорити голосно; *Розкидані по садку койки воює не перекидались голосними фразами* (Хвильовий, 1990: 385). У цьому разі об'єктивним фактором є відстань між мовцями (*розкидані по садку койки*), що також змушує людей говорити голосно.

Проаналізувавши так номінації голосу з різною мотивацією, ми переконалися, що вони нерозривно пов'язані з контекстом, із ситуацією мовлення й відбивають стани та інтенції мовців, тобто є суто антропоцентричними.

3. Структурна парадигма номінацій голосу в ідіостилях українських письменників

Як ми могли переконатися з наведеного вище ілюстративного матеріалу, у багатьох

випадках номінація голосу не включає самого слова *голос*. Часто воно замінюється дієсловом на позначення мовлення, що імпліцитно містить указівку на певну ознаку голосу (*рявкнути, просичати, кинути* тощо), або поєднанням дієслова мовлення з прислівником, який указує на певний відтінок (*сказати похмуро, грубо кинути, промовити байдуже* тощо). Але й сама лексема *голос* часто є необхідним елементом для номінації. За наявності/відсутності слова *голос* у номінації ми вважаємо доцільним виділення двох основних структур: експліцитної та імпліцитної.

3.1. Експліцитна структура

Значимо, що ця структура не є однорідною, адже в її межах можна виділити кілька підгруп, у яких слово *голос* виконує різні функції. Спираючись на наш матеріал, виокремили чотири підгрупи, у яких *голос* виступає як: а) агенс; б) інструмент; в) сховище (термінологія В. Дем'янкова, 2000: 196); г) об'єкт (сприйняття).

а) Голос – агенс.

Ця група є найчисельнішою з усіх чотирьох визначених груп. Голос тут є суб'єктом (виконавцем) дії, тобто підметом у реченні й завжди стоїть у називному відмінку. Прилюдом може виступати дієслово, що імпліцитно вказує на ознаку голосу залежно від стану мовця (*голос тремтів, уривався, благав* тощо), або прикметник, іменник зі зв'язкою. Прикметники, що модифікують іменник *голос*, виступають у ролі означень, прислівники – у ролі обставин тощо.

1. *Спочатку голос був тихий і докірливий, а потім перейшов у повне гучання розлуки і, нарешті, зваги* (Осьмачка, 1998: 91).

2. – *Але ж ми вчимося! – пролунав учнівський дівочий голос* (Довженко, 1984: 20).

3. *Сестра Катря була надто тихою дівчиною, голос її ніколи не підносився на вищі нотки* (Хвильовий, 1990: 396).

б) Голос – інструмент.

У цій структурі *голос* підсвідомо розуміється як засіб, який ми використовуємо для вираження наших почуттів, емоцій, ставлення до чогось, намірів тощо. Іменник *голос* у цій структурі завжди виступає в орудному відмінку й обов'язково потребує дієслова на позначення мовлення та прикметника-модифікатора. Щодо синтаксичної функції, то інструментальна номінація голосу обов'язково має включати його конкретну ознаку (*говорити тихим/радісним/дзвінким ... голосом*), яка в цьому разі є семантично невіддільною від слова *голос*. У таких словосполу-

ченнях ми можемо поставити питання *говорити як?*, що вказує на синтаксичну функцію обставини способу дії.

1. *Кидаючись в атаки, він горлав нелюдським голосом. Такими ж голосами кричали поряд його товариші* (Довженко, 1984: 24).

2. *І саме в цю мить щось у яру заспівало таким сумним, чистим та високим голосом, що луна від нього ... покотилася через село...* (Осьмачка, 1998: 11).

3. *І радий за вас, і шкода, що йдете! – сказав анарх ласкавим голосом...* (Хвильовий, 1990: 396).

в) Голос – сховище.

Ця структура імпліцитно вказує на сукупність певних елементів (звуків, тонів) або на один елемент чи ознаку, що міститься, «зберігається» в голосі. Слово *голос* у цій структурі найчастіше є обставиною місця і стоїть у місцевому відмінку:

1. *Дівчина:*

– *Ясно – заблудив ... А в голосі така щирість, аж серце Григорієві тьохнуло* (Багрянний, 2000: 85).

2. – *Хороші в мене діти, синку... А в голосі стільки гордості матерньої...* (Багрянний, 2000: 66).

3. *В її голос і затремтіла непевна нотка* (Хвильовий, 1990: 408).

Іноді зустрічаються конструкції, у яких слово *голос* стоїть у родовому відмінку: *Прийди!.. Я знаю, що ти могутніша від мого кривдника: звук твого голосу заставлять зашуміти мою душу всіма переливами пісень...* (Осьмачка, 1998: 32). У цьому разі *голос* виступає як «сховище» звуків, а вся конструкція *звук твого голосу* є підметом і, відповідно, виступає як агенс.

г) Голос – об'єкт.

У досліджуваних творах зафіксовано кілька конструкцій, у яких *голос* виступає як об'єкт сприйняття, тобто в реченні є суб'єкт, який сприймає, чує його. У таких випадках іменник *голос* стоїть у знахідному відмінку й виконує функцію прямого додатка: 1. *Але майже одноразово анарх почув збоку метранпажів голос* (Хвильовий, 1990: 419); ... *Гордій вже на зваленого не дивився, а підіймав допитливо несамовитий погляд на панотця, до краю здивованого. І почув страшний своїм звучанням голос: – Навколішки, собача душе* (Осьмачка, 1998: 45).

На прикладі розглянутих нами структур маємо можливість ще раз пересвідчитися в метафоричності людського мислення. Несвідоме ототожнення голосу із суб'єктом

дії (агенсом), засобом дії (інструментом), місцем (сховищем), об'єктом є когнітивною метафорою, вивчення якої дає можливість з'ясувати особливості сполучуваності слова *голос*, специфіку його вживання в різних відмінках і різних синтаксичних функціях.

3.2. Імплицитна структура

Як відомо, ця структура номінацій голосу є найбільш частотною в нашому мовленні. У більшості випадків вона складається з дієслова на позначення мовлення та прислівника (або іменника в орудному відмінку з прийменником), які слугують для номінації тієї чи іншої ознаки голосу й указують на постійні, «умонтовані» характеристики мовця або на його поточний стан. Значно рідше, але все-таки фіксуються конструкції, які не містять дієслова. За наявністю/відсутністю дієслова можемо виокремити дві групи імплицитних номінацій голосу: дієслівні та бездієслівні.

а) Дієслівні номінації.

Дієслівні номінації також неоднорідні за своєю структурою. Спираючись на ілюстративний матеріал, ми виокремили три типи дієслівних конструкцій:

– власне дієслівні (складаються з одного дієслова, що містить у собі певну ознаку голосу): – *Ви не тямите, що ви кажете. Дурень ви! – скипів раптом Василь Маркович* (Довженко, 1984: 21); – *Не кажіть таких слів, – прошипів Грибовський* (Довженко, 1984: 21); – *Встать! – гримнув начальник. Всі встали* (Багрянний, 2000: 32);

– дієслівно-прислівникові (складаються з дієслова та одного чи кількох прислівників): – *Йди, солдате. Виконуй свій обов'язок, – сказав він тихо, як рідному сину* (Довженко, 1984: 34); – *А я тебе питаюся, чого ти до мене в'язнеш? – обминаючи відповідь, прохрипів тихо і зловісно Сверделець* (Осьмачка, 1998: 69);

– дієслівно-іменникові (складаються з дієслова та іменника в орудному відмінку з прийменником): – *Паут пішов, – сказав Грицько з досадою* (Багрянний, 2000: 83); – *Совісті в тебе нема, – з докором сказав Хома* (Довженко, 1984: 62).

Іноді трапляються змішані конструкції, які, крім дієслова, включають до свого складу й прислівник, й іменник в орудному відмінку з прийменником: – *Ні ... Бери вище! – подумав хвильку ... І додав гордо і трохи заголосно, з притиском: – Інженер, о!* (Багрянний, 2000: 92); *І тільки юна та чорнява мати з немовлям, ніби виголошуючи його думки, прорекла переконано, з щирою надією, співчуттям, упертістю: – Дістане!..* (Багрянний, 2000: 91).

б) Бездієслівні номінації.

Бездієслівні імплицитні номінації голосу – це конструкції, які можуть складатися з одного або кількох прислівників, іменників із прийменниками або ж включати до свого складу обидва елементи. Відсутність дієслова на позначення мовлення зумовлює еліптичність цих номінацій, тому вони потребують прояснення загальної ситуації мовлення, обов'язкової вказівки на мовця тощо. Такі конструкції є поодинокими й представлені в художніх творах лише двома прикладами: *Старий Сірко позіхнув, ворухнув бровами: – Купив, кажеш? Добре. – І спокійно та голосно: – От бач? Твоя правда, Ганно* (Багрянний, 2000: 93); *Тюбетейка вагалася. Тоді майор з притиском, але тихо: – Що вам наказано!?* (Багрянний, 2000: 40).

4. Висновки

Проаналізувавши так представленість концепту голосу в художньому мовленні українських письменників, ми можемо виділити такі його основні ознаки:

– концепт «голос» включає різні за мотивацією характеристики звучання людського мовлення;

– має багато позначень, різних за структурою та семантичними відтінками;

– найпоширенішим способом реалізації концепту «голос» є імплицитні структури;

– позначення концепту «голос» завжди є антропоцентричними, тобто відбивають характеристики і стани самого мовця. У художніх творах концепт «голос» є одним із потужних засобів характеротворення.

Отже, голос людини (персонажа) передає нам величезний обсяг екстралінгвістичної інформації, яку ми сприймаємо на підсвідомому рівні та яка зумовлює наше сприйняття не лише висловлення, а й самої людини (персонажа). Різноманітність способів представлення свідчить про те, що концепт «голос» є добре структурованим, а отже, важливим концептом української лінгвоментальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багрянний І. Тигролови. Кіровоград : Степова Еллада, 2000. 239 с.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 287 с.
3. Демьянков В.З. Семантические роли и образы языка. *Язык о языке*. Москва : Языки русской культуры, 2000. С. 193–271.
4. Довженко О. Повість полум'яних літ. *Довженко О. Повість полум'яних літ. Повісті*. Київ : Молодь, 1984. С. 6–106.

5. Ковалёва Т.Ю. О содержательных контекстах понятия «концепт»: от В. Гумбольдта и А.А. Потебни к А. Везбицкой и Ю.С. Степанову. *Социальные и гуманитарные науки. Серия 6 «Языкознание»*. Москва : Наука, 2002. № 3. С. 39–43.
6. Кодзасов С.В. Голос: свойства, функции и номинации. *Язык о языке / под ред. Н.Д. Арутюновой*. Москва : Языки русской культуры, 2000. С. 502–527.
7. Осьмачка Т. Старший боярин. *Осьмачка Т. Старший боярин. План до двору*. Київ : Український письменник, 1998. С. 10–99.
8. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. Москва : Русские словари, 2000. 415 с.
9. Хвильовий М. Санаторійна зона. *Хвильовий М. Твори : у 2 т*. Київ : Дніпро, 1990. Т. 1. 464 с.
10. Цывьян Т.В. Лингвистические основы Балканской модели мира. Москва : Наука, 1990. 207 с.
4. Dovzhenko O. (1984). Povist' polum'janyh lit. Dovzhenko O. Povist' polum'janyh lit. Povisti [The story of the flame years. Dovzhenko O. The story of the flame years. Tales]. Kiev: Youth, pp. 6–106.
5. Kovaleva T.Yu. (2002). O soderzhatel'nyh kontekstah ponjatija "koncept": ot V.Gumbol'dta j A.A.Potebni k A.Vezhbickoj i Ju.S.Stepanovu [On the meaningful contexts of the concept of "concept": from V. Humboldt and A. A. Potebni to A. Vezhbitskaya and Yu. S. Stepanov]. *Social and human sciences. Abstract journal. Series 6: Linguistics. No. 3*. Moscow: Nauka, pp. 39–43.
6. Kodzasov S.V. (2000). Golos: svojstva, funkcii i nominacii. *Jazyk o jazyke [Voice: properties, functions and nominations]*. Language about the language / Ed. N.D. Arutyunova. Moscow: Languages of Russian Culture, pp. 502–527.
7. Osmachka T. (1998). Os'machka T. Starshyj bojaryn. Os'machka T. Starshyj bojaryn. Plan do dvoru [Senior boyar. Osmachka T. Senior boyar. Plan to the yard]. Kiev: Ukrainian Writer, pp. 10–99.
8. Rakhilina E.V. (2000). Kognitivnyj analiz predmetnyh imen: semantika i sochetaemost' [Cognitive analysis of subject names: semantics and compatibility]. Moscow: Russian Dictionaries, 415 p.
9. Khvylovy M. (1990). Sanatorijna zona. Hvylovij M. Tvory v dvoh tomah [Sanatorium zone. Khvylovy M. Works in two volumes]. T. 1. Kyiv: Dnipro, 464 p.
10. Tsyvyan T.V. (1990). Lingvisticheskie osnovy Balkanskoj modeli mira. [Linguistic basis of the Balkan model of the world]. Moscow: Nauka, 207 p.

REFERENCES:

1. Bagryany I. (2000). Tygrolovy. [Tigrolovi]. Kirovohrad: Stepova Hellas, 239 p.
2. Vezhbitskaya A. (2001). Ponimanie kultur cherez posredstvo kljuchevyh slov. [Understanding of cultures through the medium of keywords]. Moscow: Languages of Slavic Culture, 287 p.
3. Demyankov V.Z. (2000). Semanticheskie roli i obrazy jazyka. *Jazyk o jazyke*. [Semantic roles and images of language. Language is about language]. Moscow: Languages of Russian Culture, pp.193–271.

*Стаття надійшла до редакції 04.03.2020
The article was received March 4, 2020*